

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

چک در نظام حقوقی ایران

مؤلف :

شیوا عبدالله زاده ثانی

انتشارات ارسطو

(چاپ و نشر ایران)

۱۴۰۰

فهرست مطالب

۳	مقدمه
۱۹	بخش اول : مسئولان چک
۱۹	مبحث اول: صادر کننده چک
۲۴	مبحث دوم: صاحب حساب
۲۷	مبحث سوم: ضامن
۳۹	مبحث چهارم: ظهرنویس
۵۰	بخش دوم : اصول حاکم بر چک
۵۰	مبحث اول : اصل استقلال امضائات
		مبحث دوم: اصل غیر قابل استناد بودن ایرادات
۵۲	

مبحث سوم: اصل دلالت بر مدیونیت ۶۱

بخش سوم: امتیازات چک ۶۵

مبحث دوم: امتیازات چک نسبت به سایر اسناد

براتی (برات و سفته) ۹۳

منابع ۱۵۵

مقدمه

چک به عنوان یک سند مهم در مبادلات اقتصادی همیشه مورد توجه فعالان این عرصه بوده است. گرچه در گذشته معمولاً تجار از آن بهره می برده اند؛ اما امروزه بین غیر تجار نیز به وفور مورد استفاده قرار می گیرد. کمتر کسی است که در طول حیات اجتماعی خود با این سند به عنوان صادر کننده، ضامن، ظهرنویس و یا دارنده برخورد نکرده باشد. اما، واقعیت آن است که با وجود اینکه اکثر اشخاص مبادرت به صدور چک نموده یا آن را به عنوان یک وسیله دریافت طلب اخذ می کنند؛ نسبت به مقررات آن آگاهی ندارند و حتی برخی گمان می کنند که سفته از چک اعتبار بیشتری دارد!!!

باتوجه به ابهاماتی که در این زمینه وجود دارد، در این

نوشتار سعی بر آن است قوانین و مقررات مربوط به چک شامل شرایط صحت صدور ، مسئولان ، اصول حاکم و امتیازات آن باتوجه به قانون تجارت و قانون صدور چک با آخرین اصلاحات آن در سال ۱۳۹۷ مورد بررسی قرار گیرد.

به لحاظ تاریخی سندی که در ایران و بسیاری از کشورهای دیگر چک نام دارد؛ در غرب برای اولین بار در سال ۱۳۷۴ میلادی در ایتالیا معمول بوده و از آنجا به انگلستان و سپس کانادا، امریکا و فرانسه راه پیدا کرده است. برخی از تاریخ نگارانباتوجه به شواهد موجود معتقدند؛ ایرانیان از زمان هخامنشیان از چک استفاده می کرده اند و حتی در نوشته‌های دوره ساسانی که بانکداری رواج زیادی داشته است استعمال این لغت به زبان پهلوی می شود و استفاده از لفظ چک توسط شعرا و نویسندگان ایرانی را نیز موید این نظر می دانند. برای مثال، شعری از فردوسی شاعر بزرگ ایرانی در قرن چهارم هجری

قمری موجود است که در یکی از اشعار خود می‌سراید:
«به قیصر سپارم همه یک به یک از این پس نوشته
فرستیم وچک»^۱.

از لحاظ تاریخچه قانونگذاری، در حقوق کشورمان، اولین مقررات راجع به چک در قانون تجارت مصوب ۱۳۱۱ دیده می‌شود. در این قانون چک یک سند تجاری به معنای خاص در کنار برات و سفته است. قانونگذار در قانون تجارت از ماده ۲۲۳ تا ۳۰۶ مقررات مربوط به برات را به طور کامل مطرح و سپس در مواد ۳۰۷ الی ۳۰۹ مقررات مربوط به سفته را عنوان و سپس از مواد ۳۱۰ الی ۳۱۷ مقررات چک را بیان نموده است. در ماده ۳۱۴ این قانون آمده است: «... مقررات این قانون از ضمانت صادر کننده و ظهرنویس‌ها و اعتراض و اقامه دعوی ضمان و مفقود شدن راجع به بروات شامل چک نیز خواهد بود.» با تصویب این ماده قانونگذار خود را از تکرار مطالب راجع به مسئولیت امضاءکنندگان سند و نحوه اقامه دعوا و...

۱. تاریخچه چک در ایران، سایت اقتصاد نیوز، کدخبر ۲۸۸۵۲۳

درخصوص چک معاف کرده است؛ از این رو برای آگاهی از قواعد و مقررات حاکم بر چک بایستی ابتدا مقررات مربوط به برات مطالعه شود که بادر نظر گرفتن اینکه برات در حال حاضر در جامعه مورد استفاده قرار نمی گیرد؛ مطالعه و درک این قسمت از قانون تجارت برای کسانی که دانش حقوقی زیادی ندارند؛ کار آسانی نیست که در این کتاب سعی شده است بدون ورود به بحث برات به قواعد حاکم بر چک با توجه به مواد قانون تجارت پرداخته شود.

بعد از تصویب قانون تجارت در سال ۱۳۱۱، یک سال بعد یعنی در سال ۱۳۱۲ قانون مجازات عمومی سابق برای صادر کننده چک بلامحل مجازات حبس و جزای نقدی پیش بینی کرد.

سپس در سال ۱۳۳۱، قانون گذار مبادرت به تصویب قانون خاصی برای چک تحت عنوان قانون صدور چک مشتمل بر ۱۲ ماده و ۵ تبصره نمود. در ماده ۶ این قانون

برای صادرکننده ای که چک بلامحل صادر و یا تمام یا قسمتی از وجهی را که به اعتبار آن چک صادر کرده به صورتی از بانک خارج نموده یا دستور عدم پرداخت وجه چک را داده و همچنین چک را به صورتی تنظیم کرده باشد که بانک به عللی از قبیل عدم مطابقت امضاء یا قلم خوردگی در متن چک یا اختلاف در مندرجات چک و امثال آن از پرداخت وجه چک خودداری کند؛ حبس جنحه‌ای از شش ماه تا دو سال و حسب مورد به پرداخت جزای نقدی معادل یک‌چهارم تمام وجه چک یا یک‌چهارم کسر موجودی هنگام ارائه چک در نظر گرفته بود.

باتصویب قوانین فوق و چند قانون دیگر در سال‌های ۱۳۳۷ و ۱۳۴۴ چک از سوی تجار و کسبه مورد توجه ویژه قرار گرفت که و موجبات صدور قانون فعلی صدور چک در سال ۱۳۵۵ در ۲۲ ماده فراهم شد. در قانون مذکور بعد از انقلاب اسلامی چندین مورد اصلاحات

داشته است که مهمترین اصلاحات آن مربوط به سال ۱۳۷۲، ۱۳۷۶، ۱۳۸۲ و ۱۳۹۷ می باشد.

همانطوری که گفته شد واژه چک در برخی آثار شاعران قدیم ایرانی مشاهده می شود که با فتح «چ» به معنای قول و تعهد کتبی است. در زبان انگلیسی واژه «check» به معنای کنترل کردن آمده و از آنجاییکه بانکها برای پرداخت وجه سند موجودی محیل را بازرسی می کردند آن را چک نامیده اند. فرانسویان نیز به تقلید از انگلیسیها برای اولین بار چک را در تاریخ ۱۴ ژوئن ۱۸۶۵ با همین مفهوم بکار برده اند. اما تعریف این ماده در قوانین موضوعه ما با توجه به ماده ۳۱۰ قانون تجارت چنین است: «چک نوشته ای است که به موجب آن صادر کننده وجوهی را که در نزد محال علیه دارد کلا یا بعضا مسترد یا به دیگری واگذار می نماید.» مطابق این تعریف وقتی کسی مبلغی نزد دیگری داشته باشد و سندی صادر کند که به موجب آن خود شخص یا دیگری مبلغ مذکور

را مطالبه کند، نام این نوشته یا سند چک است. با این تعریف و اطلاقی که در عبارت محال علیه وجود دارد؛ محال علیه می تواند بانک یا هر شخص دیگری باشد. در خصوص اینکه اگر محال علیه بانک نباشد آیا بازهم نوشته ای که با تعریف ماده ۳۱۰ سازگار باشد از نظر قانون تجارت چک محسوب می شود یا خیر؟ نظرات مخالفی وجود دارد.

این اختلاف نظر از سوی قانونگذار و یا دیوان عالی کشور به موجب رای وحدت رویه تا کنون مرتفع نشده است. لکن اداره حقوقی قوه قضائیه در نظر مشورتی شماره ۷/۱۵۹۴ - ۱۳۶۲/۶/۲۷ اعلام کرده است: « باتوجه به ماده یک قانون صدور چک که به موجب آن چک های صادره عهده بانک هایی که طبق قوانین ایران در داخل کشور دایر شده یا می شوند و همچنین شعب آنها در خارج از کشور در حکم اسناد لازم الاجرا و مشمول مقررات قانون صدور چک است و از آنجا که صندوق

های قرض الحسنه، بانک نیستند و تابع ضوابط و مقررات حاکم بر عملیات بانکی نمی باشند؛ بنابراین حواله های صادره از جانب آنها ، چک تلقی نمی گردد، بلکه سند عادی و تابع مقررات عمومی است.»

اما چک هایی که محال علیه آن بانک می باشد و قانون صدور چک به معرفی آنها پرداخته است؛ شامل انواع ذیل می باشد.

چک عادی، چکی است که اشخاص عهده بانکها به حساب جاری خود صادر می کنند و دارنده آن تضمینی جز اعتبار صادرکننده آن ندارد.

چک تایید شده، چکی است که اشخاص عهده بانکها به حساب جاری خود صادر و توسط بانک محال علیه پرداخت وجه آن تایید می شود.

چک تضمین شده، چکی است که توسط بانک به عهده همان بانک به درخواست مشتری صادر و پرداخت

وجه آن توسط بانک تضمین می‌شود.

چک مسافرتی، چکی است که توسط بانک صادر و وجه آن در هریک از شعب آن بانک توسط نمایندگان و کارگزارن آن پرداخت می‌گردد.

در این کتاب هدف بررسی چک های عادی است و ذیلاً به ویژگی و ماهیت آن اشاره می‌شود.

۱. باتوجه به تعریف سند رسمی و عادی در مواد ۱۲۸۷ و ۱۲۸۹ قانون مدنی، از آنجا که در صدور چک مامورین دولت نقش در حدود صلاحیت شان نقش ندارند و همچنین دفتر خانه های اسناد رسمی آن را تنظیم نمی‌کنند، چک در شمار اسناد غیر رسمی است.

۲. این سند قابل معامله و نقل و انتقال می‌باشند. اما برخلاف پول که ذاتاً و ماهیتاً قابل نقل و انتقال است؛ چک با مکانیزمی به نام ظهرنویسی

قابل انتقال می شود؛ نحوه ظهرنویسی با توجه به ظهور چک های صیادی و اصلاحات انجام شده در قانون صدور چک در سال ۱۳۹۷ تفاوت هایی کرده است که در این کتاب به توضیح آن پرداخته ایم.

۳. صدور آن ویژه تجار نیست بلکه اشخاص غیر تاجر نیز می توانند آنها را صادر کنند و مطابق ماده صدور آن ذاتاً عمل تجاری محسوب نمی شود.

۴. معرف مبلغی پول اند.

۵. به دلیل اهمیت سرعت در معاملات تجاری مدت این سند سررسیدهای کوتاه مدت و یا حال است. البته قانونگذار در ماده ۳۱۱ قانون تجارت خواسته است، این سند وعده دار نباشد. اما در عمل تقریباً در تمامی موارد صدور چک برخلاف مقررات قانونی تاریخ صدور و تاریخ پرداخت

چک یک زمان نیست.

۶. به دلیل اعتماد مردم به آنها در معاملات تجاری قانونگذار مقررات نسبتاً مفصلاً برای آنها مقرر داشته است.

۷. به دلیل اهمیت چک در نقل و انتقالات مالی، بخشی از خواص پول به این سند سرایت کرده است. مانند اینکه عدم صحت نقل و انتقالات پیشین آن در حقوق دارنده فعلی بی تاثیر است.

۸. مزایای متعددی قانونگذار برای چک در قانون تجارت و قانون صدور چک در نظر گرفته است.

لازم به توضیح است یکی از مهمترین تفاوت های چک به عنوان یک سند تجاری با سایر اسناد عادی این است که:

در اسناد غیر تجاری، سند کاملاً جنبه تبعی دارد و خود سند موضوعیت ندارد؛ بلکه حاکی از وجود یک تعهد

است. برای مثال مبیعنامه ای که تنظیم می شود، حکایت از یک عقد بیع دارد. اما در اسناد تجاری از جمله چک، سند به خودی خود موضوعیت دارد و متضمن تعهدی به نام تعهد براتی است.

منظور از تعهد براتی این است که صادرکننده سند تجاری (برات، سفته، چک) اصولاً به خاطر دینی که به دیگری دارد اقدام به صدور سند تجاری در وجه یا حواله کرد او می کند. با صدور سند تجاری تعهد جدیدی برعهده صادر کننده به وجود می آید که به آن «تعهد براتی یا کامبیر» می گویند. رابطه حقوقی سابق که به خاطر آن سند صادر شده را «رابطه حقوقی سابق» یا «تعهد منشاء» می گویند.

برای مثال شخصی اقدام به خرید یک واحد آپارتمان می کند و برای پرداخت قسمتی از ثمن یک فقره چک صادر می کند تا در تاریخ معین فروشنده وجه آن را وصول کند. در این فرض عقد بیع تعهد منشاء و صدور

چک تعهد براتی است. باید توجه داشت به محض صدور چک ، خریدار تعهد جدیدی به نام تعهد براتی به عهده گرفته است.

در قراردادهای و اصولاً در اعمال حقوقی با صدور چک این سوال می تواند مطرح شود که آیا صدور چک باعث می شود، تعهدات قبلی که اکنون به موجب آن چک صادر شده است از بین برود و اگر تعهد منشاء و اولیه تضمیناتی برای دارنده کنونی داشته است، دارنده نمی تواند با کنار گذاشتن چک برای احقاق حق خود به آن تعهد استناد کند؟ حقوقدانان در پاسخ به این سوال اختلاف نظر دارند. بعضی معتقدند رابطه حقوقی سابق و تضمینات آن از بین می رود. این نتیجه گیری به دو نحو توجیه شده است:

۱. با صدور سند، تعهد جدیدی به وجود نمی آید بلکه تعهد سابق در سند ادغام می شود و ماهیت تعهد سابق تحول یافته و به تعهد براتی تبدیل می شود.

۲. با صدور چک ند تجاری یا انتقال سند طرفین رابطه حقوقی سابق توافق می کنند تعهد براتی جایگزین تعهد منشاء شود.

در واقع استدلال این گروه این است که وقتی طلبکار در ازای طلب خود از بدهکار یک سند تجاری می پذیرد خود متضمن قصد او نسبت به انصراف از اعمال حق سابق است. چون تصور اینکه شخص بابت موضوع واحد دو تعهد به عهده داشته باشد منطقی نیست. بعضی دیگر معتقدند با صدور سند تجاری تعهد سابق و تضمینات آن از بین نمی رود. زیرا:

اولاً: از لحاظ قانونی منعی وجود ندارد که طلبکار دو وسیله برای وصول طلب خود داشته باشد. زیرا، اصولاً با وصول طلب خود به وسیله یکی حق استفاده از دیگری از بین می رود.

ثانیاً: هر چند اسناد تجاری مزایا و تضمینات ویژه ای دارد اما گاهی تعهد منشاء دارای تضمین بهتری است.

مثلاً وثیقه عینی به همراه دارد. بدیهی است کسی که بابت چنین طلبی سند تجاری قبول می کند قصد انصراف از تعهد سابق و تضمینات آن را ندارد.

برای مثال بانک مسکن بابت اعطای تسهیلات بانکی سند منزل را به عنوان وثیقه در رهن خود می گیرد و همزمان از ضامن نیز چکی معادل وجه تسهیلات دریافت می کند. در صورت عدم پرداخت اقساط اگر ضامن از لحاظ مالی معسر باشد این به نفع بانک است که با توجه به قراردادی که دارد از وثیقه عینی (منزل) استفاده کند و آن را به مزایده و فروش برساند و طلب خود را وصول کند.

اکثر حقوقدان برجسته از جمله مرحوم دکتر کاتوزیان و مرحوم دکتر شهیدی و دکتر جعفری لنگرودی قایل به نظر دوم هستند.

صدور و ظهر نویسی چک بر رابطه حقوقی منشاء موثر می باشد. بدین صورت که:

اولاً: سبب تنفیذ عقود غیر نافذ می شود با این توضیح که وقتی تعهد منشاء به دلیل اکراه، اشتباه، فضولی بودن غیر نافذ به شمار می آید با صدور یا ظهرنویسی سند تجاری بعد از رفع موارد فوق توسط اشخاص ذیربط قرارداد غیر نافذ به طور عملی تنفیذ می شود.

ثانیاً: تغییر در سررسید منشاء: چنانچه تاریخ چک مقدم یا موخر بر تعهد منشاء باشد زمان سررسید با توجه به چک ملاک می باشد.

کتاب حاضر با امید روشن شدن وضعیت حقوقی چک در قوانین موضوعه ایران به نگارش درآمده و یقیناً می تواند با راهنمایی خوانندگان محترم و ویرایش های بعدی کمک بیشتری به کسانی که این سند تجاری را مورد استفاده قرار می دهند؛ داشته باشد. لذا، صمیمانه از دریافت هر گونه انتقاد و پیشنهاد استقبال می نمایم.

بخش اول

مسئولان چک

مسئولیت اشخاص برای پرداخت وجه چک اصولاً با امضای این سند تجاری تحقق پیدا می کند.

مبحث اول: صادر کننده چک

مقررات مربوط به صادر کننده واحد در مورد صادرکنندگان متعدد نیز اعمال می شود. منتها نوع مسئولیت صادرکنندگان متعدد مورد پرسش است. به بیان